

Anayasanın Anlamı Nedir? Semantik Bir Yanıt

What is the Meaning of the Anayasa? A Semantic Answer

Tolga Şirin*

ÖZ

Anayasa sözcüğünün Türkiye'deki öyküsü, kendine özgüdür. İlk kez XIX. yüzyılda Avrupadaki metinlerin çevrilmesi sırasında oluşan karmaşa sonraki yıllarda da varlığını devam ettirmiştir. Bu kavramın nasıl adlandırılacağı konusu hem akademik hem de siyasi tartışmalara neden olmuştur. Bu makale, anayasa sözcüğünün Avrupadaki gelişimi ile Türk kavram tarihindeki yerini ele almakta, bu siyasi tartışmaları aktarmakta ve anayasa sözcüğü için bulunan Kânûn-u Esâsi, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, Anayasa sözcüklerinin her birinin, içeriklerinden bağımsız olarak, sembolik bir değeri olduğunu savunmaktadır. Makalede diğer pek çok bulgunun yanı sıra anayasa sözcüğüyle ilgili en eski kullanımın, Almanya Dresden'de mukim gazeteci Mustafa Nermi'nin 10 Haziran 1932 tarihli Cumhuriyet Gazetesinde yayımlanan ırkçı bir makalesinde olduğu bulgusu aktarılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Anayasa, Etimoloji, Dil Devrimi, Kavram Tarihi, Kânûn-u Esâsi, Teşkilat-ı Esasiye

ABSTRACT

The story of the word constitution ('anayasa') in Turkey is unique. The confusion that arose while translating texts in Europe for the first time in the 19th century continued to exist in the following years. The issue of how to name this concept has caused both academic and political debates. The paper deals with the place of the word 'anayasa' in the Turkish conceptual history, conveys these political debates, and argues that each of the words for the word constitution, such as Kânûn-u Esâsi, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, and Anayasa has a symbolic value, regardless of their content. One of the study findings, inter alia, is that the oldest use of the word anayasa was in a racist article published in Cumhuriyet on 10 June 1932 by journalist Mustafa Nermi residing in Dresden, Germany.

Keywords: Anayasa, Etymology, Language Revolution, Conceptual History, Kânûn-u Esâsi, Teşkilat-ı Esasiye

* Doçent Doktor, Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Anayasa Hukuku Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0002-7172-5426.

Sorumlu Yazar/Correspondence Author: Tolga Şirin

E-posta/E-mail: tolga.sirin@marmara.edu.tr

Geliş Tarihi/Received: 24.08.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 16.11.2022

ÖN AÇIKLAMA

Makalenin başlığı hayli basit. Bunun farkındayım. Fakat bunu tercih etmemin özel bir anlamı var: Bu soruyu, 2002 yılının güzünde Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne adım attığım ilk gün Profesör İbrahim Kaboğlu'nun anayasa hukuku açılış dersinde tahtada görmüştüm.¹ Marmara Üniversitesi Hukuk Araştırmaları Dergisi'nin "40. Yıl Özel Sayısı" çağrısı posta kutuma iletildiğinde, bu Fakülte'de mesai harcamaya başlayışımın 20'nci yılını tamamladığımı ayımsadım ve eski günlere dönüp çeşitli düşüncelere daldım. Bu düşüncelerin bir kısmı pek iç açıcı değildi.² Fakat bunlara rağmen bunlardan biri, anayasa hukuku alanında bana ilk kez sorulan "Anayasanın Anlamı Nedir?" sorusuna, bu sembolik yıl dönümünde bir yanıt sunmak ve (olumlu anıların hatırına) bu yanıtı Marmara Üniversitesi Hukuk Araştırmaları Dergisi'ne göndermek vardı.

GİRİŞ

Kimi sözcükler büyüdür. "Anayasa", "hürriyet" veya "adalet" gibi sözcüklerdeki büyü, dört başı mamur tanımının veya arka planındaki teorinin incelikli ikna ediciliğinden değil; toplumun hasretlerine ve kimi yaralarına merhem bulma özlemine karşılık veren bir çağrışım içermesinden ileri gelir.

"Anayasa" sözcüğü özelinde konuşacak olursak, bunu daha Osmanlı Anayasası'nın (namıdiğer "Kânûn-u Esâsî") kabul edildiği zamanlarda bile görürüz. 1876 yılında kabul edilen fakat daha iki yıl geçmeden askıya alınan ve otuz yıllık istibdat (tiranlık) döneminden sonra, Jön Türklerin öncülüğünde gerçekleştirilen 1908 Devrimi ile yeniden yürürlüğe giren anayasayı ele alalım.³ Jönler, Anayasa'nın yeniden yürürlüğe girmesi için saygı duyulması bir diğer kâmlık içindeydiler.⁴ Gelgelelim uğruna canlarını bile feda etmeye hazır oldukları Anayasa'yı hareketin kimi öncü kadroları bile okumamıştı. Örneğin dönemin fedailerinden Dr. Nâzım Bey, devrimden bir süre sonra verdiği bir demeçte, Anayasa'yı hayatı boyunca okumadığını, çoğu Jön'ün de aynı durumda olduğunu itiraf etmişti.⁵ Devrimciler için mesele, Anayasa'nın içeriği değildi, neyi nasıl simgeleştirdiğiydi. "Hürriyet" baskıya karşı durmayı; "anayasa" da bunun bütünsel düzenini ifade ediyordu.

Bu imge, Cumhuriyet yıllarında da böyle devam etti. Kavramın teknik ayrıntılarına girmek gerekmeden, Anayasa'nın yanında veya karşısında olmak, siyasal bir konum almayı ifade etti. Örneğin 1968 hareketinin Türkiye'deki önde gelen isimleri, kendilerine yöneltilen pek çok suçlamayı eğip bükmeden yanıtlarken, konu anayasa olduğunda özel bir hassasiyet göstermişler; anayasal

1 İbrahim Kaboğlu, o derste bir okuma listesi de sunarken Mümtaz Soysal'ın "Anayasa'nın Anlamı" kitabına gönderme yapmıştı. Bkz. Mümtaz Soysal, *Anayasa'nın Anlamı* (Gerçek Yayınevi 1987).

2 Olumsuzluğun yargısal olarak tespit edildiği güncel iki örnek için bkz. *Zübeyde Füsün Üstel ve diğerleri* [GK], B. No: 2018/17635, 26/7/2019; *Deniz Pelin Dinçer Akan ve diğerleri*, B. No: 2017/30653, 29/6/2022.

3 1908 Devrimi hakkında bkz. Aykut Kansu, *1908 Devrimi* (İletişim Yayınları 2017).

4 Buradaki "jön" (*jeune*) sözcüğü Fransızca "genç" anlamına gelir. Genç sıfatı (Giovine Italia, Junge Deutschland, Jeune Europe) XIX. yüzyıldaki Avrupa kent devrimlerinde "devrimci" sıfatına yakın bir anlam taşırdı. Atatürk'ün "Gençliğe Hitabe"si bu imayla da kavranmalıdır.

5 Orhan Erkanlı, *Anılar, Sorunlar, Sorumlular* (Baha 1972) 399.

düzeni yıkmakla itham edildiklerinde, 1961 Anayasası'nın asıl savunucularının kendileri olduklarını teessüfle ileri sürmüşlerdi.⁶ Öyle ki "Anayasa'yı sahiplenmek", (içeriğine dönük ayrıntılı bir tartışmaya girmek gerekmez) o yıllarda devrimci mücadele için bir önkoşul olarak görülmüştü.⁷ Örneğin sürgündeki Nâzım Hikmet dahi 27 Mayıs'tan da Anayasası'ndan da beklentilerini düşük tutmamıştı.⁸

Halkın anayasa ile kurduğu ilişki de kendine özgüydü. Anayasa (yine içeriğinden bağımsız olarak) süregelen sorunların çözümü için bir reçete, bir çözüm vesikası olarak algılandı.⁹

Yani sözü uzatmadan toparlarsak "anayasa fetişizmi" yakın tarihimizde hiç eksik olmadı.¹⁰

Anayasa sözcüğü, bugün de ağızlardan düşmüyor. Bu bağlamda, 12 Eylül Anayasası'nı kötümek konusunda bir ortaklaşma bulunurken, "yeni anayasa" sözcüğünden bir umut marjı devşiriliyor.¹¹ Bu yapılırken anayasa sözcüğüne farklı kesimler farklı işlevler yüklüyor. Buna karşılık, sözcüğün tek boyutlu anlamına dair hatırı sayılır bir odaya bulunuyor.¹²

Hâl böyleyken, 2022 yılında "anayasanın anlamı nedir" gibi bir sorunun arkaik kaldığının farkındayım. Fakat ön açıklamanın verdiği motivasyonla bu soruya semantik bir perspektifle yanıt vermeyi ve en azından bu sözcüğün kısa öyküsüne dair yaptığım araştırmaların bulgularını ortaya koymak istiyorum.

I. ANAYASA SÖZCÜĞÜNÜN BATI'DAKİ EVRİMİ

Anayasa'nın semantik kökenini arıyorsak, öncelikle kısaca da olsa bu sözcüğün ortaya çıktığı coğrafyadaki öyküsüne göz gezdirmemiz gerekir. Bu bakımdan göz gezdireceğimiz yer Avrupa olmaktadır.

Kavramın, Avrupa dillerindeki karşılıkları genellikle fonetik benzerlik taşır. İngilizcede ve Fransızcada *constitution*, İtalyancada *costituzione*, İspanyolcada *constitución*, İsveçcede *konstitution* sözcükleri anayasa anlamına gelir.

6 Örneğin bkz. Halit Çelenk, *1. THKO Davası* (68'liler Yayınları 2008); Mahir Çayan, *Savunma* (İleri Yayınları 2018). Ayrıca solun 27 Mayıs'a yaklaşımını kavramak için mutlaka bkz. Hikmet Kıvılcımlı, *27 Mayıs ve Yön Hareketi'nin Sınıfsal Eleştirisi* (Sosyal İnsan 2008).

7 Bkz. Murat Sarıca, *Anayasayı Niçin Savunmalıyız?* (İzlem Yayınları 1969).

8 Anjel Açıkgöz (der.), *Bizim Radyoda Nâzım Hikmet* (TÜSAV 2004) 137 vd.

9 Çok sayıda örnek arasında mesela Şemsi Belli'nin (Selda Bağcan tarafından bestelenip seslendirilen) "Anayasso" şiirindeki ifadeler bu algıyı iyi özetler: "Yerin, yurdun adresesin bilmirem/ Angarada: Anayasso!/ Ellerinden öpiy Hasso/ Yap bize de iltimaso/ Bu işin mümküni yoh mi hooy baboov?" Bkz. Şemsi Belli, *Anayasso / Yansımalarıyla Birlikte Bir Şiir* (Babiali Yayınları 2003).

10 "Anayasal fetişizm" kavramı batı literatüründe farklı anlamlarda kullanılıyor. Fakat baskın ve burada da kullandığımız anlam, usulün öze, hukuki olanın siyasi olana öncelendiği ve politik sorunların anayasa kurallarının değiştirilmesi yoluyla açılacağına dönük sanrıyı ifade eder. Bu türden bir kullanım örneği için bkz. Costas Douzinas, 'The Left and Constitutional Reform' (CLT 4 June 2009) <<https://criticallegalthinking.com/2009/06/04/the-left-and-constitutional-reform/>> Erişim Tarihi 2 Ağustos 2022.

11 Ayrıksı olarak bkz. Kemal Gözler, *Anayasa Değişikliği Gerekli mi? 1982 Anayasası İçin Bir Savunma* (Ekin Yayınları 2001).

12 Bilimsel çalışmalarda sözcüklerin tek boyutlu olması, en azından her duyan bilim insanının ondan aynı şeyi anlaması önemli ve önceliklidir. W. Phillips Shively, *The Craft of Political Research: A Primer* (Englewoof Cliffs 1974) 31.

Bu kelimelerin ortak kökeni Latince'dir. Latince kökü “duran şey veya yer” anlamına gelen *sta – kökü, konumuz açısından özellikle önem taşır. Örneğin “devlet” anlamına gelen *Staat* (Alm.), *state* (İng.) *estado* (İsp.), *stato* (İt.) sözcükleri veya Afganistan, Hindistan gibi, sonu – *istan* ile biten devlet isimleri hep bu kökten türemiştir.¹³ Söz konusu kök, zaman içinde şekillenmiş; çeşitli fiil ve isimlerin de ortaya çıkmasına temel oluşturmuştur. Mesela, “kurmak”, “dikmek”, “durmak”, “oluşturmak” gibi anlamlar taşıyan *statuere* bu kökten gelen bir fiildir. Bu fiilin, – *ion* son ekiyle isimleştirilmiş biçimi *station* veya *institution*'dur ve Türkçe karşılıkları “müteşekkil”, oluşum” veya “kurum” olmaktadır. Bu saydığım son ifadeler, İngilizcedeki *constitution* sözcüğünün “-stitution” kısmının Türkçe karşılıklarını da vermektedir.¹⁴

Fakat *constitution* sözcüğünün bir de başında *con* – ifadesi vardır. Bu ön ek, Latince “birlikte” gibi bir anlam taşır ve önüne geldiği sözcüğe işteşlik anlamı katar. Şimdi bu iki bilgiyi birleştirdiğimizde şöyle bir sonuca ulaşabiliriz: *Con-stitution* sözcüğünün, bir batılının kulağında “kuruşum” benzeri bir tınısı vardır.

Bu sözcük, nasıl bir tını içerirse içersin, modern zamanlarda bir devletin kuruluşuna ilişkin temel kurallar bütünü anlamı kazanmıştır. Fakat bu da bir defada olmamış, belli bir evrimin sonucunda gerçekleşmiştir.¹⁵

Bugün “anayasa” dediğimizde sözcüğün Amerikan ve Fransız devrimleri ile kazandığı modern anlamından bahsederiz. Oysa bu sözcük veya onun muadilleri modern zamanlardan çok daha önce de varlık gösterir.

Sözcüğün öyküsü Avrupada ve İngiltere’de farklı biçimlerde olmuştur. Önce Kıta Avrupası’ndan başlayalım.¹⁶

Burada ayrıntılarına girmek mümkün değil ama sözcüğün ilk kullanımı, “insan bedeninin durumu”nu tanımlamak için olmuştur. Kısa bir süre sonra (devleti bir tür organik yapı olarak gören felsefenin de etkisiyle) politik yapının tanımlanması için kullanılan bu kavram, o yıllarda “normatif” anlamda değil; bir ülkenin, çok farklı (iklim, nüfus, coğrafya, gelenek ve görenekler gibi) faktörlerin etkisiyle biçimlenen yapısını tanımlamak için kullanılmaya başlanmıştır.

Kavramın anlamında hukukun ağırlık kazanması, XVIII. yüzyıla tekabül eder. Bu yıllarda “anayasa” dendiğinde, bir ülkedeki temel hukuksal yapının belirlediği “durum” anlaşılmaya başlanmıştır. Fakat altını çizmek gerekir ki, bu süreçte anayasa hâlâ “temel kuralları” değil; söz konusu kuralların

13 Devlet sözcüğü bağlamında bkz. Kemal Gözler, “Devlet’ Kelimesi Üzerine Bir Deneme”, (2017), 129 *Türkiye Günlüğü*, 5-9.

14 Bu konudaki açıklamalar için bkz. Charles Talbot Onions, *The Oxford Dictionary of English Etymology* (Oxford University Press 1966).

15 Dieter Grimm und Heinz Mohnhaupt, *Verfassung: Zur Geschichte des Begriffs von der Antike bis zur Gegenwart* (2. Aufl., Duncker & Humblot: 2002).

16 Bu başlık altındaki açıklamalar ve evrimin ayrıntılı açıklamaları için bkz. Grimm und Mohnhaupt, *Verfassung: Zur Geschichte des Begriffs von der Antike bis zur Gegenwart*, (n 14); Dieter Grimm, *Constitutionalism: Past, Present, and Future* (Oxford University Press 2016); Dieter Grimm, “Type of Constitutions”, in Michel Rosenfeld and András Sajó (eds) *The Oxford Handbook of Comparative Constitutional Law* (Oxford University Press 2016) 98-129.

oluşturduğu yapıyı ifade ediyordu. Gerçi kavramların kullanımında keskinlik olmadığı için imparatorun koyduğu kimi kurallara “anayasa” dendiği vakiydi. Fakat bu tür durumlarda dahi anayasa, iktidara dair kuralları değil, kişiler arasındaki ilişkileri düzenleyen kurullarla ilgiliydi.¹⁷ Söz konusu dönemde “mutlakiyet” geçerli olsa da devlet yönetimiyle ilgili kurallar yok değildi. Bunlar ya bizzat İmparator tarafından bahşediliyor ya da çeşitli seçkinlerle yapılan sözleşmelerle senede bağlanılarak üretiliyordu. Fakat bu kurallara dahi “anayasa” değil, “temel kanunlar” (*Fundamentalgesetze*) deniyordu.¹⁸

Kavramın İngiltere’deki gelişimi ise – diğer pek çok şeyde olduğu gibi – farklı yaşanmıştır. Bu ülkede *constitution* kavramı, ilkin Kral’ın koyduğu resmî kuralları ifade etmiştir. Fakat zaman içinde bu kural koyma işine parlamentolar (Lortlar Kamarası ve Avam Kamarası) da katılmaya başlayınca, söz konusu kurallara *statute* denmeye başlanmıştır. XVII. yüzyıla kadar söz konusu kurallar özel bir alanı imlemezken, devlet yönetimine dair kurallara özgü bazı normların (örn. “*Instrument of Government*”) üretilmesiyle birlikte, bu alana özgü kurallara “*constitution*” denmeye başlanmıştır. Kavram, tam olarak 1688’deki “Muhteşem Devrim”den sonra ise “iktidarı düzenleyen kurallar bütünü” anlamıyla tekil bir anlam kazanmıştır. Ne var ki İngiltere’deki tarihsel gelişmeler, *constitution* kavramının tek bir metni işaret eder bir evrime yönelmesine neden olmamıştır.¹⁹ Bu ülkede *constitution* bugün dahi “nevi şahsına münhasır” bir anlam taşır.

Buraya kadar yazılanları toparlayacak olursak; *constitution* sözcüğü (veya onun farklı dillerdeki muadilleri) Batı’da farklı bağlamlarda farklı anlamlarda kullanılsa da, Ortaçağ’ın sonuna doğru bile bugünkü anlamını taşımamıştır. Ayrıntıları bir tarafa bıraktığımızda kavram, Yeni Çağ’a kadar “kurucu” (yani kural yaratan) değil, “bildirici” (yani var olan durumu tanımlayan) bir nitelik taşımıştır.²⁰

Bu durumu değiştiren şey ise Amerikan ve Fransız devrimleridir. Bir çağı kapatıp yeni bir çağı açan bu devrimler, anayasa kavramında da radikal bir değişiklik yaratmıştır. Bu devrimlerin kıymetiharbiyeleri, bir yandan iktidarın yapısal olarak el değiştirmesini sağlamları, diğer yandan da yıktıkları eski rejimi “adaletsiz” olmakla mahkûm edip hukuksal metinlere göndermeyle yeni bir düzen kurmalarındır. Bu düzendeki öncelikli dert, yöneticilerin kurallara bağlanması olmuştur. Fakat böylesi girişimler geçmişte de vardır. Bu yeni sayılmaz. Devrimlerin getirdiği yenilik, söz konusu kuralların; (i) yöneticinin bahşetmesiyle veya tanrısal dayanaklarla değil bizzat yönetilenlerin iradesiyle üretilmesi, (ii) iktidarın sınırlandırılması amacını gütmesi, (iii) diğer kanunlar gibi olağan değil, onlardan daha üstün olacak biçimde tasarlayan bir felsefi bakış açısıyla ele alınmasıdır.²¹

17 Bu kullanımı özellikle ceza kanunlarında görürüz. Örneğin 1532 tarihli *Constitution Criminalis Carolina* veya 1768 tarihli *Constitution Criminalis Theresiana* gibi. Bkz. Grimm, ‘Type of Constitutions’ (n 13) 360

18 Grimm und Mohnhaupt, *Verfassung: Zur Geschichte des Begriffs von der Antike bis zur Gegenwart* (n 13) 91, 105.

19 Grimm, *Constitutionalism: Past, Present, and Future* (n 13) 6, 55.

20 Özellikle bkz. Grimm und Mohnhaupt, *Verfassung: Zur Geschichte des Begriffs von der Antike bis zur Gegenwart* (n 13) 102.

21 Grimm, ‘Type of Constitutions’ (n 13)

Kuşkusuz bu felsefe kendiliğinden gelişmiş değildir. Reform ve Rönesans gibi çeşitli faktörlerin, üretim araçlarındaki değişimlerin vs. etkisi vardır. Ayrıntıları bir tarafa bıraktığımızda bu sürecin özü sekülerizasyondur. Şöyle ki, devrimler, ilahi egemenlik mantığını kırmış, onun kimi kabullerini laikleştirmiştir. Örneğin (i) egemenliğin kaynağı Tanrısalken, ona ait olan “asli, üstün, sürekli ve mutlak” sıfatlar yeryüzündeki bir soyutlamaya; “ulus”a uyarlanmıştır. Tek tek kişilerin iradelerini aşan, zaman ve mekân üstü olan ve fakat dünyevi karakter taşıyan bu soyutlamaya egemenlik bahşedilmiştir. (ii) Geçmişte ilahi nitelik taşıyan doğal haklar, yurttaş ve insan hakları olarak da dünyevileştirilerek iktidarın sınırlandırılması aracı hâline getirilmiştir. Bu bakımdan, yurttaş ve insan hakları/medeni haklar, anayasalara yazılmış ve erkler ayrılığına göre biçimlenen siyasi iktidarın bu üstün haklara dokunamayacağı kabul edilmiştir. (iii) Dinsel kuralların, dünyevi kurallardan üstün olması mantığı, “anayasa” ile diğer kanunlar arasındaki ilişkiye uyarlanmıştır. Anayasa, bir “kurucu iktidar” (*pouvoir constituant*) oluşturan ulusun hukuk düzeni “yaratan” iradesinin yansıması olarak tanımlanırken; diğer kurallar bu iradenin “yarattığı” kurulmuş iktidarın (*pouvoir constitué*) ürünü olarak kodlanmıştır.²²

Bu aşamadan sonra anayasa kavramı, yönetilenlerin iktidara katılımına dayanan, siyasi iktidarın sınırlandırıldığı (özellikle erkler ayrılığı ve temel hak ve özgürlüklerin korunması) ve diğer hukuk kurallarından daha üstün nitelik taşıyan kurallar bütünü anlamı kazanmıştır. Her iki devrim de bu kuralları tek bir metinde topladığı için anayasa kavramı esasen hukuksal bir boyutta sabitlemiş, devrimlerin fikirleri tüm dünyaya yayıldığı için bu anlayış küreselleşmiştir. Anayasa bugün genel olarak farklı sınıflar arasında bir uzlaşma, pek çok ülkede devlet yönetiminde liberal ilkelere dair bir taahhüt anlamı taşıyor gibidir, fakat bu her zaman için böyle değildir.²³

II. ANAYASA SÖZCÜĞÜNÜN TÜRKİYE'DEKİ EVRİMİ

Anayasa sözcüğünün Türkiye'deki evrimi Tanzimat'tan 1961'e kadar aşama aşama gerçekleşmiştir.

A. İLK KULLANIMLAR

Constitution sözcüğü veya onun herhangi bir muadilini, Türkiye'nin modernleşme öncesi döneminde görmemekteyiz. Bu sözcük, Batı'dan tercüme yoluyla aktarılmıştır. Kavramın Türkçeye ilk kez çevrilişi XIX. yüzyıla denk gelir. Bu süreçte de bazı karmaşalar yaşanmış, sözcüğe Türkçe karşılık bulmak kolay olmamıştır. Örneğin Gülhane Hatt-u Hümayûnu batı dillerinde “*Charte*” (yani bir senet) olarak çevrilmiş ve fakat sonradan *Charte* sözcüğünün Türkçe okunuşundaki şart, “koşul” olarak algılanmaya başlanmış ve Batı'daki anayasal yönetimler de iktidarın şarta bağlandığı “meşrut” yönetimler olarak kavramaya başlanmıştır. *Constitutionnel* ile *conditionnel* kelimeleri arasındaki farkın belirsiz olduğu bu dönemde bu kelimeye karşılık olarak, “nizam-ı esâsi”, “tanzimât-ı esâsiyye”,

22 Bruce Ackerman bu denklemi “yöneticilerin, yönetilenlerce konulan anayasaya; yönetilenlerin, yönetenlerce konulan yasaya uyması” biçiminde ifade etmekte ve bunu “düalist demokrasi” olarak nitelendirmektedir. (Bruce Ackerman, *We the People* (Harvard University Press 1993))

23 Örneğin Jakobenlerin 1793 Anayasası veya Bolşeviklerin 1918 Anayasası hiç de böyle bir anlam taşımaz.

“nizâmat-ı serbestâne”, “nizâmat-ı esâsiyye”, “nizamnâme-i esâsiyye”, “kavânin-i esâsiyye”, “usul-ü esâsiyye”, “kanun-ı esâsî”, “kanun-ı cedit”, “kanun-ı meşrutiyet” ve “Konstütüsiyon” sözcüklerinin birbirlerinin yerine geçmek üzere kullanıldığını görürüz.²⁴

Bu karmaşa, hangi Avrupa anayasalarından esinlenilerek hazırlandığı ve adlandırıldığı konusunda tartışmalar bulunan Osmanlı Anayasası'nın yürürlüğe girmesiyle, bir ölçüde giderilmiştir.²⁵ 1876'dan itibaren tercih, “Kânûn-ı Esâsî” olmuştur. Bu kavramdaki kanun ifadesinde bir ihtilaf yoktur. Fakat esas sözcüğü konusunda kimi eleştiriler ortaya çıkmıştır. Örneğin ilk anayasa hukukçularından Babanzade İsmail Hakkı Bey'in “esas” sözcüğünü yerinde görmediğini, bunun yerine “*fondamental*” sözcüğünün daha uygun olacağını ileri sürdüğünü okuruz.²⁶ Fakat ister Batı dillerinden esinlenerek “*fondemantal*” densin, ister Doğu dillerinden esinlenerek “esas”; her iki kavramın da temel ve ana gibi anlamlar taşıdığı ortadadır.

Bu dönemde “Kânûn-ı Esâsî”, özellikle 1908 Devriminin parolalarından biri olmuştur. Jakobenlerden ilham alan Türk Jakobenlerinin öncülüğünde gerçekleşen Devrim, “*Liberté! Égalité! Fraternité!*” sloganını, “Hürriyet! Müsavat! Uhuvvet! Adalet!” biçiminde uyarlamış birinci burjuva devrimini gerçekleştirmiştir.²⁷ Söz konusu devrimde, tıpkı Fransız Devrimi'nde olduğu gibi esasen “hürriyet” vurgusu ön plana çıkmıştır.

B. YENİ TÜRKİYE VE KAVRAMSAL KOPUŞU: TEŞKİLÂT-I ESÂSİYE KANUNU

Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş sürecinde başkent İstanbul ve Osmanlı parlamentosu Meclis-i Umumî, düşman güçlerince işgal edilince, Mustafa Kemal Paşa önderliğinde Ankara'da bir kurucu meclisin toplanması çağrısı yapılmıştı. Bu çağrıda, stratejik nedenlerle doğrudan doğruya Osmanlı İmparatorluğu hedef alınmamıştı. Hatta Anadolu'daki “millî mücadele hareketi”nin ilk iddialarından biri, saltanatı ve hilafeti kurtaracaklarıydı.²⁸ Bununla birlikte, hareketin liderinin “millî sır” olarak ifade ettiği üzere, uzun erimli amaç, saltanatın ve hilafetin kaldırılması ve yepyeni bir cumhuriyetin

24 Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma* (Yapı Kredi Yayınları 2003) 319-320. Bunlardan Cumhuriyet'in ilk dönemlerine kadar kullanılan “konstitüsiyon” kelimesinin literatürdeki ilk yansımaları ve kapsamlı değerlendirmeler için bkz. Kemal Gözler, *Hukuk Dilinin Öz Türkçeleşmesi Üzerine* (Ekin Yayınları 2021) 151-202.

25 Bu konuda tartışmalar için bkz. Coşkun Üçok, ‘1876 Anayasasının Kaynakları’, *Türk Parlâmentoculuğunun İlk Yüzyılı: 1876-1976* (Siyasi İlimler Türk Derneği 1976). Öğretideki farklı görüşlerin derlemesi için bkz. Selda Kaya Kılıç, ‘Kanun-ı Esâsinin İlanı’, (2006) *Devlet Dergisi*, 485. Yeni bir araştırma, Kânûn-u Esâsî'nin 1867 tarihli Avusturya Anayasası ile büyük ölçüde benzerlik taşıdığını ileri sürmektedir. Bkz. Aylin Koçunyan, *Negotiating the Ottoman Constitution: 1839-1876* (Peeters 2018) 267 vd.

26 Bkz. Babanzâde İsmail Hakkı, *Hukuk-ı Esâsiye*, Fernaz Balcıoğlu ve Ayça Büşte Balcıoğlu (çeviren) (Erguvani Yayınları 2017).

27 Sungur Savran, Türk Devrimi'ni aşamalara bölmeyi; süreci, birinci burjuva devrimi (1908) ve ikinci burjuva devrimi (1919-1923) diye adlandırmayı daha doğru buluyor. Sungur Savran, *Türkiye'de Sınıf Mücadeleleri*, (Yordam 2016) 107. Dışarıdan bir perspektifle görmek için bkz. Leon Trotsky, ‘Jön Türkler’ 2021 10(19) *Anayasa Hukuku Dergisi* 281-289

28 Örn. Sivas Kongresinde alınan kararlardan biri, saltanatın ve hilafet makamlarının korunması için millî güçlerin etkin, millî iradenin egemen kılınmasının esas olduğu yönündeydi. Bu karar, bir yandan hareketin amacının saltanat ve hilafeti korumak olduğunu söylüyor ama diğer yandan millî egemenliği bu makamlara göre daha üstün bir konuma taşıyordu. Buna benzer pragmatik ve akılcı adımlara, farklı dönemeçlerde rastlanmaktadır.

kurulmasıydı.²⁹ Ne var ki; söz konusu bağlamda bu “sır”rın açıkça ileri sürülmesi tehlikeliydi. Bu gizli gündemin, hareketin içindeki farklı unsurların zihinlerde oluşmamasını isteyenler, ayrı bir “Kânûn-u Esâsî” yapar görünmek istememişlerdi.³⁰ Bu çerçevede, 1921’de hazırlanan metne “Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu” adı verilmişti.³¹

Teşkilat kavramının şekil verme, oluşturma, kurma sözcüğünün isimleşmiş biçimi olduğu akıldan tutulduğunda aslında bu gönderme, *constitution* sözcüğüne yaklaşmaktaydı.³² Teşkilât Kanunu’nun başına esas koyma tercihinin değişmemesi ise onu diğer mevzuattan ayırma, temel veya ana görme eğiliminin de sürdüğünü gösteriyordu. Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu kavramı 1924 Anayasası için de aynen kabul görmüştür.

Bu yeni ifade, genç Cumhuriyet’in, Osmanlı İmparatorluğu ile mesafelenme (hatta “kopma” da diyebiliriz) arayışına da uygundu. Şöyle ki; Osmanlı’da “Kanun-ı Esâsî” diye ifade edilen anayasa sözcüğü, Cumhuriyet’in yeni döneminde “Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu” diye yeni bir kavramla biçim değiştirmiş oldu. Bu yeni sözcük, eskinin eskide kaldığı, yeni durumun temellerinin de başka olduğunu ortaya koymak açısından sembolik de bir anlam taşıyordu. Bu sembolik dönüşüm; Meşrutiyet’in reddini, Cumhuriyet’in kuruluşunu haber veriyordu. Bu bakımdan eğer 1908 Devrimi, Fransız Devrimi’ne benziyorsa bu süreçte Kemalistlerin rolü de Jakobenlere benziyordu. Çünkü tarihin bu aşamasında Türkiye’de liberalizme nazaran Cumhuriyetçilik ön plana çıkıyor, bu da kendini egemenlik ve bağımsızlık kavramlarıyla dışa vuruyordu.

C. DİL DEVRİMİ

1924 Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu’nun yürürlüğe girmesinden bir süre sonra, “Jön Türk” hareketinin öteden beri sürdürdüğü “dilde reform” tartışmasına hız kazandırılmış; önce 1928 yılında, bugün dahi Anayasa’ya aykırılığı ileri sürülemeyecek olan “Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki hakkında Kanun” kabul edilerek Latin harflerine geçilmiş, ardından gerçekleştirilen dil devrimi uyarınca Türkçenin yabancı dillerden arındırılması için sistemli ve resmî bir çabaya girişilmiştir.³³ Bu politikada bir

29 Mustafa Kemal Atatürk’ün Nutuk’taki “... ben milletin vicdanında ve geleceğinde hissettiğim büyük gelişme kabiliyetini bir millî sır gibi vicdanımda taşıyarak yavaş yavaş bütün bir topluma uygulamak mecburiyetinde idim” ifadelerinden hareketle Osmanlı Devleti’nden sonraki tüm devrim ve inkılapların Atatürk’ün İstiklal savaşıyla çok öncesinde tasarlandığı savı “Millî Sır Teorisi” olarak adlandırılır. Bu teoriye yönelik eleştirel bir analiz için bkz. Taha Parla, *Türkiye’de Siyasal Kültürün Resmî Kaynakları: Atatürk’ün Nutuku*, Cilt 1 (Deniz Yayınları 2017). Bu eleştiriye yanıtlar için bkz. Ersin Kalaycıoğlu, ‘Kemalizm ve Post-Kemalizm Ayrışmasında Türkiye’de Siyaset Bilimi’, iç İlker Aytürk ve Berk Esen (ed.) *Post-Post-Kemalizm* (İletişim 2022) 51-97.

30 Soysal, *Anayasa’nın Anlamı* (n 1) 30.

31 Sağlam sadece ana kuruluşun düzenlenmiş olmasını da bu kavramsal tercihin nedeni görmektedir. Fazıl Sağlam, *Anayasa Hukuku Ders Notları*, (Yakın Doğu Üniversitesi Yayınları 2013) 225.

32 Kavramın yerindeliğine dair açıklamalar ve bu konudaki dönemin ders kitaplarıyla ilgili olarak bkz. Kemal Gözler, *Türk Anayasa Hukuku* (4. Baskı Ekin Yayınları 2021) 71-74.

33 Doğan Avcıoğlu’na göre “Latin harflerinin kabulü düşünülmüş; Enver Paşa, eski yazının çeşitli biçimlerde okunmasını engellemek amacıyla Arap harflerine bağlı kalmakla birlikte bir ‘harf inkılabı’nı orduda uygulamıştır. Tanin gazetesi, bir sütununu yeni usule göre dizdirmiştir. İsmet Paşa, hatıralarında, savaşta karışıklık yaratır gerekçesiyle harf inkılabını durdurduğunu yazmaktadır.” İttihat ve Terakki döneminde toplum yaşamının birçok alanında, Cumhuriyet’ten sonra, köklü biçimde gerçekleştirilecek olan reformların ilk örnekleri verilmiştir. Bkz. Doğan Avcıoğlu, *Türkiye’nin Düzeni*:

yandan kültürel emperyalizmden arınma, diğer yandan ulus-devlet ve ulusun dinsellikten arınması ereği izleniyordu.

Bu çerçevede 1932 yılında (bugün de anayasal olarak korunan) Türk Dil Kurumu kurulmuş ve bu tarihten itibaren çok sayıda yabancı sözcüğün yerine Türkçe yeni sözcükler üretilmiş veya keşfedilmiştir.³⁴

İşte tarihin bu dönemeci, bugünkü anayasa sözcününün de ortaya çıkışına denk gelmektedir. Bu bağlamda ilk değişim, “kanun” sözcüğünün yerine “yasa” sözcüğünün bulunuşu olmuştur.

Türkçeye Arapçadan, Arapçaya da Yunancadaki kanōn (κανων) sözcüğünden geçen kanun kavramı, Osmanlıda (özellikle kanunname biçimiyle) XV. yüzyılda II. Mehmet tarafından çıkartılan “Fatih Kanunnamesi”nden, Osmanlı Devleti’nin yıkılışına kadarki süreçte, farklı anlamlar taşıyacak şekilde de olsa kullanılan bir sözcüktü.³⁵

Aynı coğrafyada, özellikle Moğol-İran İmparatorluğu döneminde yasa kelimesi de biliniyordu. Asker ve siyaset işlerinin düzenlenmesi için çıkartılan Cengizhan Yasası da (Yasa-yi Kadim-i Cingiz Han veya Yasak-i buzurg) bunun bilinen örneklerindendi. Moğol geleneği, geçmişte hüküm sürdüğü topraklarda, özellikle de (başta vergi kuralları olmak üzere) hukuk kurallarının kötüye kullanılmasını engellemek için halkın göreceği yerlerdeki taşlara kazılması şeklinde bir geleneğe sahip olan Ortadoğu’da etkisini göstermişti. Bu bakımdan “yasakname” veya “yasağname” gibi kavramlar, Osmanlı’da da biliniyordu. Fakat İmparatorluk’ta baskın kavram “kanunname” idi.³⁶

Yeni Türkiye’nin resmî dilini özellikle Arapça etkisinden arındırma arayışı yıllarında TDK, kanun sözcüğü yerine, zaten bilinegelen “yasa” sözcüğünü öne çıkarmıştı. Bu yeni tercih, Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu’nun yerine de yeni bir sözcüğü gerekli kılıyordu.

Ç. ANAYASA SÖZCÜĞÜNÜN İLK KULLANIMLARI

Dil Devrimi yıllarına dönük bir tarama yaptığımızda anayasa kavrama dönük en eski kullanımın 10 Haziran 1932’de Cumhuriyet Gazetesi’nde olduğunu görüyoruz. Yazarı “M. Nermi” olan ve başlığı “Brüning’ten sonra Almanya...” olan yazıda anayasa sözcüğü şöyle geçmektedir:

Dün, Bugün, Yarın (Tekin Yayınları 1996) 278. Dil reformunun eleştirel analizi için ise bkz. Geoffrey Lewis, *Trajik Başarı: Türk Dil Reformu*, Mehmet Fatih Uslu (çeviren) (Çeviribilim Yayınları 2016).

34 Dil devriminin anlamı, bu konuda büyük katkılar sunan Nurullah Ataç tarafından şöyle dile getirilmiştir: “Dil, bir uygarlık olayıdır. Bir uygarlığın kurduğu dil, başka bir uygarlığın düşündüklerini söyleyemez, yetmez onu söylemeye. Bir ulus uygarlığını değiştirdi mi, dilini de değiştirmek zorundadır.” Bkz. *Ulus Gazetesi*, 9 Kasım 1951. Nurullah Ataç’ın Türkçeye görkemli katkılarını anlamak için mutlaka bkz. Yılmaz Çoban, *Ataç’ın Sözcükleri* (TDK Yayınları 1963).

35 Bu kelimenin, Yunancadaki ilk anlamı “düz çubuk”tur ve antik dönemde, vergilendirmeye ilişkin arazi kayıtlarında kullanılan bir uzunluk ölçüsü birimini ifade etmektedir. Bu çubuklarla ölçülen arazilerden alınan vergilerin yazıldığı kanun defterleri zamanla tüm düzenlemeleri ima eder bir anlam kazanmıştır. Müslümanların Mısır’a ve Suriye’ye egemen olmalarından sonra, bu coğrafyada süregelen vergilendirme sisteminin devam ettirilmesi süreciyle sözcüğün Arapçaya oradan da Osmanlıya geçtiği düşünülmektedir. Bu bilgiler için bkz. Tolga Şirin, *Karşılaştırmalı Anayasa Hukukunda Kanun Kavramı* (On İki Levha Yayınları 2019).

36 Paragraftaki bilgiler için bkz. Şirin, *Karşılaştırmalı Anayasa Hukukunda Kanun Kavramı* (n 32).

“Reich adı verilen Alman devleti, bu anayasanın ifadesidir. Eski Alman derebeyliği zamanından kalan bu [birbirinden farklı devletlerin bir aradalgı] vaziyeti Weimar anayasası değiştirememiştir.”³⁷

Bu ilk yazıda dikkat çekici talihsiz nokta, o sırada yükselişe yeni geçmekte olan Nazilerin ve Adolf Hitler’in övülmesidir:

“Sözlerinde içtimaî karanlığın yıldırımını tutuşan Hitler, böyle bir vaziyetin kahramanıdır. İncilin kurtarıcı bir peygamber bekliyen milletleri gibi Alman milleti de birleştiren, onun büyük sıkıntısını silken, elinde kurtuluşun bayrağını taşıyan bir kahramana, yeni bir Teutenburg Hermann’ına defne çelengi uzatmak için zamanını bekliyor.”³⁸

Nazilere sempatiyle yaklaşan, yazısını Dresden’den gönderen ve Nermi soyadı taşıyan bu yazar büyük olasılıkla Mustafa Nermi’dir. Bunu, şu bilgilerden türetiyoruz: Araştırmacı Mete Soytürk’ün, Dresden Devlet Kütüphanesi Müzik arşivinde yaptığı araştırmada notalarını ve güftesini bulduğu “Türk İzmir Marşı”nın üzerinde güfteci olarak ise Mustafa Nermi’nin adı yazılıdır.³⁹ Keza Mustafa Mermi, Ernest von Aster’in *Fransız İhtilali’nin Siyasi ve Sosyal Fikirleri* kitabını 1927’de eski dille Türkçeye çeviren kişidir.⁴⁰ Mete Tunçay’a göre “M. Mermi, 1890’da doğmuş; Paris ve Berlin’de okumuş; Darülfünun’da müderrislik etmiş; Cumhuriyet, Yeni İstanbul ve Hürriyet’te yazmış ve 1971’de ölmüş bir felsefeci”dir.⁴¹ Onun ismini ilkin İttihat ve Terakki’nin Almanya’ya gönderdiği bir genç olarak Alman Spartakistlerine katılıp 1919’da Türkiye Sosyalist İşçi ve Çiftçi Fırkası’nın *Kurtuluş* dergisini çıkaranların arasında⁴², sonraları da Pan-Türkçülük ile antisemitizminin iç içe geçtiği yazılar kaleme alan ve o yıllarda Almanya’da “yarı fahri müşavir” gibi hareket eden ve yazdıklarından anlaşıldığı kadarıyla ırkçılığa kaymış biri olarak görmekteyiz.⁴³

37 M. Nermi, ‘Brüning’ten sonra Almanya...’, *Cumhuriyet Gazetesi*, 10 Haziran 1932.

38 M. Nermi, ‘Brüning’ten sonra Almanya...’, *Cumhuriyet Gazetesi*, 10 Haziran 1932.

39 ‘Sesini Arayan Marş’, *Milliyet Gazetesi*, 13 Mayıs 2007. Bu marş, şu anda popüler olan ve yaygın olarak bilinen “İzmir Marşı” değildir.

40 Ernest von Aster, *Fransız İhtilali’nin Siyasi ve Sosyal Fikirleri* (Şennur Şenel (tr), Phoenix 2004). Şennur Şenel, Latin harflerine uyarlamıştır. Ayrıca bkz. Zafer Toprak, “Mustafa Nermi ve Fransız İhtilâl-i Kebiri” (1989) 67 *Tarih ve Toplum* 59.

41 Mete Tunçay “Kurtuluş’un Almanca Özel Sayısı: Türkiye Sosyalist İşçi ve Çiftçi Fırkası’nın Yayın Organı”, (1989) 65 *Tarih ve Toplum* 50. Ayrıca bkz. Mustafa Mermi, “Yeni Bir Tecavüz Olarak Milletler Cemiyeti”, (1989) 65 *Tarih ve Toplum* 51-52. (Metinde M. Mermi’nin 29 Haziran 1971’de Hürriyet’te çıkan ölüm ilanı fotoğrafı da yer alır.)

42 Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm* (İletişim Yayınları 2002), 104.

43 Almanya’da yaşayan Mustafa Nermi’nin Yahudiler hakkındaki ırkçı görüşleri için bkz. Avner Levi, *Türkiye Cumhuriyeti’nde Yahudiler*, (İletişim Yayınları 1996) 106-107; Rifat N. Bali, *1934 Trakya Olayları* (Kitabevi 2008) 104-108. Temel metin için bkz. Mustafa Nermi, “Hakikat Yürüyor”, *Vakit*, 2-3 Haziran 1934.

Bu bir talihsizlik olsa da kavramın öyküsü her zaman için belli bir ideolojinin tekelinde kalmamıştır. Kavram sonraki yıllarda da artan şekilde farklı isimlerce kullanılmıştır. Örneğin Kâzım Karabekir⁴⁴ veya Besim Atalay⁴⁵ gibi muhafazakâr isimler, anayasa kavramını olağan biçimde kullanmıştır.

Ulusal basında da, Amerikan anayasası⁴⁶, Hatay anayasası⁴⁷, Hindistan ana yasası⁴⁸, İngiliz ana yasası⁴⁹, Irak anayasası⁵⁰ ve Sovyet ana yasası⁵¹, gibi yabancı anayasalar için (genellikle “ana yasa” biçiminde) kolaylıkla kullanılan bu kavram, Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu’nun karşılığı da olmuştur. Örneğin 1937 yılında yapılan anayasa değişikliği “Teşkilâtı Esasiye Tadilatı Kabul Edildi” manşetiyle duyurulmuştur ama Meclis’teki görüşmeler hakkında bilgi sunan sürmanşette “Anayasa Tadilatı ve Toprak Kanununun Ruhı” başlığına yer verilmiştir.⁵² Bu dönemde basında “esas yasa” gibi kullanımlara rastlansa da bu ayırksı kalmıştır.⁵³

Anılan yıllar için dikkatimizi çeken nokta, özellikle anayasa hukukçusu Ahmet Ağaoğlu’nun bu kavramı istikrarla kullanarak yaygınlaşmasına katkı sunmuş olmasıdır.⁵⁴ Bunun ters istikametinde ise Fuat Köprülü yer almaktadır. Gerçi bazı meclis görüşmelerinde kendisi de “anayasa” kavramını kullanmakta sorun görmeyen⁵⁵ Köprülü, yine de sözcüğe daha 1940’lı yıllardan itibaren karşı çıkan isim olarak bilinir. Köprülü, örneğin “yasa gibi, ancak Moğol istilâsından sonra meydana çıkan tarihi bir istilâhın ana teşkilat kânûnumuza ad olması da ne kadar doğrudur bilmiyorum” diyerek itirazını açıkça dile getirmiştir.⁵⁶

Bu itirazlara rağmen 1940’lı yıllarda anayasa sözcüğü iyice oturmaya başlamıştır.⁵⁷

44 Örn. 1942 yılında TBMM’de, milletvekili olma koşullarıyla ilgili olarak sürdürülen bir tartışmada Kazım Karabekir “Mebus intihabında beyan edilmiş olan kayıtlar arasında meselâ; Cumhuriyetçi olmak, milliyetçi olmak, halkçı olmak, devletçi olmak vesair vasıflar var mı? Yok amma anayasanın, ana maddesi bize bu altı umdeyi emrediyor. Bizim iddiamız da bu umdeye istinat ederek milliyetçilik vasfının ihmale uğramamasıdır.” şeklinde bir açıklamada bulunmuştur. Bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, D.6, C. 29, B. 17, 14 Aralık 1942, 99.

45 “Sayın general (savaş) kelimesini atalım (harp) kelimesini alalım buyurdular. Bugün alırsak dahi yarın bu Anayasada değişecektir. Anayasada bir kelimenin olması kıyamete kadar o kelimeyi saklamağa sebep midir? Hem Anayasada nice nice kelimeler vardı ki Türkçe oldu. Hattâ Anayasada terkipler bile vardır, bugün bir tanesi kalmadı.” TBMM Zabıt Ceridesi, D. 6, C. 24, İ.3, 3 Nisan 1941, 74.

46 M. Turhan Tan, ‘Amerika Cumhurreisine Verilen Vâsi Selâhiyet’, *Cumhuriyet*, 8 Kasım 1936, 8.

47 ‘Hatay Anayasası’, *Cumhuriyet Gazetesi*, 22 Nisan 1937, s. 1

48 “Hindistan’da Neler Oluyor”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 6 Nisan 1937, 3.

49 ‘M. Makdonald Dün İstifasını verdi’, *Cumhuriyet Gazetesi*, 8 Haziran 1935, 5.

50 ‘Kral Gaziyülevvel Irak Meclisini Feshetti’, *Cumhuriyet Gazetesi*, 1 Kasım 1936, 1.

51 ‘Sovyet ana yasası’, *Cumhuriyet Gazetesi*, 18 Mayıs 1936, 7

52 ‘Anayasa Tadilatı ve Toprak Kanununun Ruhı’, *Cumhuriyet Gazetesi*, 6 Şubat 1937, 1.

53 Bkz. Ahmet Ağaoğlu, ‘Önderin Beyannamesi’, *Cumhuriyet Gazetesi*, 4 Şubat 1935, 2.

54 Ağaoğlu’nun 1927’deki anayasa hukuku ders notlarında bu kullanım yoktur. Boğaç Erozan, *Ahmet Ağaoğlu ve Hukuk-ı Esasiye Ders Notları* (Koç Üniversitesi Yayınları 2007). Yusuf Ziya Özer, *Mukayeseli Hukuku Esasiye Dersleri*, (Recep Ulusoglu Matbaası 1939).

55 Örn. bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, D. 8, C.1, T. 0, 26 Ağustos 1946, 121; TBMM Zabıt Ceridesi, D. 8, C.1, T.0, 26 Ağustos 1946, 43.

56 Nihad Sami Banarlı, *Türkçenin Sırları* (Kubbealtı Neşriyat 2017).

57 Dönemin hukuk literatürü ele alındığı için burada aktararak tekrara düşmüyoruz. Bilgi için bkz. Gözler, *Hukuk Dilinin Öz Türkçeleşmesi Üzerine* (n 20).

D. İKİ İLERİ: TEŞKİLÂTI ESÂSİYE KANUNU ANAYASA OLUYOR

1945 yılına gelindiğinde Dil Devrimi'nin uzantısı olarak İsmet İnönü'nün hazırlattığı bilinen bir metin, İzmir Mebusu Şükrü Saracoğlu ve 222 arkadaşının imzasıyla ve “Anayasa Teklifi ve Teşkilatı Esasiye Encümeni Mazbatası” adıyla TBMM Genel Kuruluna gelmiştir.⁵⁸

“Teşkilâtı Esasiye Kanunundaki yabancı sözlerin Türkçe karşılıklarıyla (sic) değiştirilmesi, dil devrimimizin hukuk ve idare alanında da gerçekleşip kökleşmesine yardım edeceği düşüncesiyle” hazırlandığı ifade edilen metnin üst yazısında “eski Teşkilâtı Esasiye Kanunu hükümlerinin esasında hiç bir değişiklik yapılmamış, manaya tamtamına bağlı kalınmış” olduğu ifade edilmiştir.⁵⁹ Söz konusu metine ek olarak bir de “hangi yabancı sözlerin hangi Türkçe asıllarıyla karşılandığını gösteren” bir gerekçe sunulmuştur. Bu gerekçede anayasa sözcüğünün tercih edilme nedeni (yazım hatalarına dokunmadan) şöyle açıklanmaktadır:

“Teşkilâtı Esasiye Kanunu (Constitution, loi constitutionnelle), anayasa diye adlandırılmıştır. Yasamak eski türkçede kurmak, tesis etmek, teşkil etmek, teşkilâtlandırmak ve hususile kanun yapmak, nizam koymak mânalarına gelir. Bu kökten yasak kelimesi dilimizde kanunca menedilmiş mânasında kalmıştır. Aynı kökten yasa ismi eski türkçede anakanun, Teşkilât Kanunu mânasına gelir. Bunun için yasamak = teşri etmek (Légiférer), yasama (Bkz. madde 5) = teşri (Législation) mânalarına alınmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisinin yasayıcı ve yasayan = teşrii vasıfları, Meclisin yapısı icabı (Légistlatif+constituant) mânasında alınmak gerektir. Bunun için yasamak ve yasama kelimeleri de bu geniş mâna ile kullanılmış bulunuyor.

Aynı kökten yasalı (Bkz. madde 59) = meşru (Légitime), yasaız = gayri meşru (illégitime) mânalarındadır. Anayasaya uygunluk ise (constitutionnalité) demek olacaktır. Geniş mânası ile vazı kanun (Législateur) yerine yasacı diyebiliriz. Dar mânası ile bu kavram kanunca kelimesi ile karşılanacaktır. Meşru kelimesi sadece kanuni mânasında kullanıldıkça bu kelime ile karşılanmıştır: Esbabı meşrua = kanun hükümleri (Bkz. madde 28). Kanun kelimesi alakonmuştur (Bkz. madde 9).⁶⁰

Söz konusu metnin oylamasına geçildiğinde, Feridun Fikri Düşünsel, birinci maddenin oylanıp kabul edilmesinden sonra söz alarak, “anayasa kelimesinin ayrıca reye konulması lazımdır” diyerek itirazda bulunmuşsa da bu sav, “şimdiye kadar kanun isimlerinin ayrıca reye konmaması” olmasından ötürü reddedilmiştir.⁶¹

Sonuç itibarıyla 455 milletvekilinden 365'inin katıldığı oylamada teklif oy birliğiyle kabul edilmiştir.⁶²

58 TBMM Zabıt Ceridesi, D. 7, C. 15, İ. 2, 10 Ocak 1945, s. 41-56.

59 TBMM Zabıt Ceridesi, D. 7, C. 15, İ. 2, 10 Ocak 1945, (ek) 1.

60 TBMM Zabıt Ceridesi, D. 7, C. 15, İ. 2, 10 Ocak 1945, (ek) 3.

61 TBMM Zabıt Ceridesi, D. 7, C. 15, İ. 2, 10 Ocak 1945, 47.

62 *Resmî Gazete*, S. 5905, 15 Ocak 1945.

Teklifin görüşmelerindeki genel hava, değişikliği olumlu karşılıma yönündedir. Bu bağlamda Besim Atalay'ın şu belirlemesi ve anması çalışmamız açısından dikkate değerdir:

“Arkadaşlar, (Anayasa) kelimesi hakikaten bir başarı olmuştur. Bugün dilimizde şu âna kadar (Konstitüsyon, kontitüsyonel) kelimelerini karşılıyan bir kelime yoktu. Bugün görölüyor ki daha (Anayasa) kabul edilmeden evvel yazılan yazılarda Anayasa «Konstitüsyon» karşılığı olarak kullanılıyordu. Amerika anayasası yerine «Amerika kontitüsyonu». Görölüyor ki o tâbir «Konstitüsyon» karşılığı olarak hukuk dilimizin bir eksikliğini tamamlamıştır. Bunu yaparken bu çalışmalar esnasında üç büyük ismi, – benim hatırıma gelen bunlardır – anmayı vazife icabı sayıyorum: Bunlardan birisi (Lehçe-i Osmani)yi vücuda getiren Ahmet Vefik Paşa merhumdur. Türk dâvasını, Türk mefkuresini benimsiyen bu büyük Türk'ü burada bu güzel vesile ile minnetle anıyorum.

şemseddin Sami merhumun Türk dili uğrındaki aziz yazılarını hatırlayarak onun hatırası önünde saygı ile eğiliyorum.

Bir de kıymetli arkadaşımız ve bu dâva için daima buraya, bu kürsüye çıkan ve çok defalar üzüle üzüle kürsüden inen kıymetli ve rahmetli arkadaşımız Tunalı Hilmi'yi de hürmetle yad etmeyi de vazifeden sayıyorum.”⁶³

Anılan isimler (özellikle de Tunalı Hilmi Bey), dil devriminin ve dilsel çağdaşlaşmanın öncüleri olarak burada yeniden anılmalıdır. Fakat bunun ötesinde söz konusu dönüşümün, eski rejimden kopuşun ve özellikle 1928'den itibaren başlayan laik atılımın bir uzantısı sayılması gerekir. Zira dildeki Türkçeleşme, Kuran dili Arapçadan koparken egemenliğin dünyevileşmesiyle de yakından ilişkilidir. Bu bakımdan o yıllarda anayasa sözcüğünün laik bir tınısı olduğu göz ardı edilemez.

E. BİR GERİ: ANAYASA, TEŞKİLÂTI ESÂSİYE KANUNU OLUYOR

Türkiye Büyük Millet Meclisinin “Osmanlıcaı son dayanağından da söküp çıkarmış olacağı” ve “tarihî bir kararla milletimizi beş asır konuştuğunu yazma ve yazılanı anlama nimetinden mahrum bırakan bu suni dilin kalkmış olacağı” ve “bu sayede Türk yazı dilinin de bu sapaktan kurtularak ana yatağına dönmüş olacağı” düşünölen⁶⁴ bu girişim, Demokrat Parti'nin yasama çoğunluğunu kazanmasıyla tersine dönmüştür.

Bu defa da belirlemeler aynı gergin tonda fakat ters istikamtedir. “Lisana, Anayasa yoluyla ve Anayasa diliyle tecavüz edildiği” ve “din gibi (...) milletimizi birbirine bağlayan unsurlardan” görölen Anayasa'nın kullandığı “lisanın, baba ile evlâdı birbirleriyle anlaşamaz hâle getirdiği”⁶⁵

63 TBMM Zabıt Ceridesi, D. 7, C. 15, İ. 2, 10 Ocak 1945, 46-47.

64 TBMM Zabıt Ceridesi, D. 7, C. 15, İ. 2, 10 Ocak 1945, 43-44.

65 TBMM Tutanak Dergisi, D. 9, C. 18, T. 3, 24 Aralık 1952, 395.

suçlamalarının hedefi olan 1945 değişikliğine hukuksal tepki gecikmemiştir. Anayasa kavramının bilinen muhalifi Fuat Köprülü, 203 arkadaşıyla birlikte bir değişiklik önergesi sunmuştur.⁶⁶

Anayasa'daki “yapay dilden” tekrar “yaşayan dil”e dönülmesi gerekliliği gerekçesiyle sunulan önergede Anayasa'daki öz Türkçe sözcüklerin büyük bir kısmı Osmanlıca karşılıklarıyla değiştirilmiştir.

Değişikliğin gerekçesi şöyledir:

“4695 sayılı Kanunla mevkii meriyete vaz edilen Anayasanın, Türk Dilinde yaşayan (sic) birçok kelime ve ıstılahların atılarak yerlerine ya yeniden uydurulan veyahut eski Türk lehçelerinde yaşarken hayatiyetini kaybeden kelimelerin şekilleri değiştirilmek ve bazan (sic) da Moğolca gibi yabancı dillerden edatlar ve ekler alınarak yapılan kelime ve ıstılahlardan yeni bir halita vücuda getirilmek suretiyle yapıldığı görülmüştür. Dilde ırkçı ve tasfiyeci bir zihniyetle son ifade şekli verilen Anayasanın bugünkü dilinin, Türk milletinin gerek tabii bir şekilde kullandığı yazı diline ve gerekse yine tabiiliğini muhafaza eden konuşma diline aykırı bir mahiyet taşıdığı da ayrıca müşahade (sic) edilmiştir.”⁶⁷

Fakat işin ilginç yanı, değişiklik önergesinde bu defa “teşkilât-ı esâsiye” sözcüğü yerine “anayasa” sözcüğünün korunması gerektiği ifade edilmiştir.⁶⁸ Ancak daha sonra başkaca DP milletvekilleri, 1945 metnini tümüyle yürürlükten kaldırıp 1924 metnine geri dönmeyi teklif etmiştir. Anayasa Komisyonu, Köprülü'nün ayrıntılı önergesine nazaran toptancı bir “çözüm” getiren bu yeni önergeyi kolaylıkla benimsemiş ve 1945 yılına kadar yapılan beş değişiklik ile birlikte eski metne dolayısıyla da eski dile dönüş kabul edilmiştir.⁶⁹ Sonuç itibarıyla 1952 yılında Anayasa, tekrardan “Teşkilât-ı Esâsiye” adını almıştır.

F. ANAYASA'YA KALICI OLARAK DÖNÜŞ: 1961 ANAYASASI

Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu ismini geri getiren Demokrat Parti iktidarı, bu normu ihlal etmekte gecikmedi. Özellikle 1950'li yılların ikinci yarısından itibaren artan bu ihlaller nihayet 27 Mayıs 1960 müdahalesine yol açtı. 27 Mayıs Hareketi, Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'nun üstünlüğünü ortadan kaldırmıştı. 1924 tarih ve 491 sayılı Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun Bazı Hükümlerinin Kaldırılması ve Bazı Hükümlerinin Değiştirilmesi Hakkında (1 no.lu) Geçici Kanun, satır aralarında kavramın adının ne olduğunu da ilan ediyordu. 1 no.lu Geçici Kanun'un daha hemen başındaki açıklama şöyleydi:

“İktidar Partisi idarecileri tarafından *Anayasa'nın* çiğnenmesi, Türk Milletinin bütün fert ve insanlık hak ve hürriyetlerinin ve masuniyetlerinin ortadan kaldırılması, muhalefet

66 TBMM Tutanak Dergisi, D. 9, C. 18, T. 3, 24 Aralık 1952, (Ek).

67 TBMM Tutanak Dergisi, D. 9, C. 18, T. 3, 24 Aralık 1952, (Anayasa komisyonu raporu) 3.

68 Cem Eroğul, önergenin 102'nci maddesinde “anakanun” sözcüğünün kullanılmış olmasına dikkat çekmektedir. Bkz. Cem Eroğul, ‘Anayasa ve Tüze Dilinin Türkçeleştirilmesi’ (1994) 49(3-4) *AÜSBF Dergisi* 119, 137.

69 Kanun için bkz. *Resmî Gazete*, S. 8297, 31 Aralık 1952.

murakabesi işlemez hale getirilerek tek parti diktatoryası kurulması suretiyle Türkiye Büyük Millet Meclisi fiilen bir parti grubu durumuna düşürülmüş ve meşruluğunu kaybetmişti.”⁷⁰

Kanun’un 1’nci maddesi de yeni getirilecek normun adını koyuyordu:

“Millî Birlik Komitesi, yeni **Anayasa** ve Seçim Kanunu, demokratik usullere uygun olarak, kabul edilip buna göre en kısa zamanda yapılacak genel seçimlerle yeniden kurulacak olan Türkiye Büyük Millet Meclisine iktidarı devredeceği tarihe kadar Türk Milleti adına hâkimiyet hakkını kullanır.”

Bu tercih, Türkiye’de laiklik hassasiyetini öne çıkaran, sosyal hakları pekiştiren, sınıf hareketinin ve örgütlenme düzeyinin yükselmesine zemin hazırlayan, bu bakımdan ilerici nitelik taşıyan 1961 Anayasası hazırlanırken aynen benimsendi. 1960’lı ve ‘70’li yıllarla birlikte bu kavram artık geriye dönülemez biçimde oturdu.

12 Eylül 1980’teki darbeden sonra oluşturulan Danışma Meclisi içinde bu sorun, hayli tali kaldı. Bu tartışmayı açan tek ismi Danışma Meclisinin Şanlıurfa üyesi Mehmet Velid Koran oldu. Koran’ın savları konumuzla doğrudan ilişkili olduğu için aynen aktarmak anlamlı olabilir:

Bugüne kadar Meclislerde hiçbir tasarı ve teklif «yasa» namı ile Resmî Gazetede ilân edilmemiş, numara almamış ve neşredilmemiştir. Türkiye ‘Büyük Millet Meclisinde her teklif ve tasarı «kanun» adı altında yayınlanmış, neşredilmiş ve numara almıştır. Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşunda da bunun adı «Teşküat-ı Esasiye Kanunu» idi. 1961 Anayasası neden kanunî esasi olmadı?.. Belki kanunî esasi Arapça bir kelime idi; ama Devletin temelini, Devletin vatandaşla olan ilişkilerini, Devlet kurum ve kuruluşlarını belirleyen bir kanunun adı, pekâlâ esas teşkilât kanunu olabilirdi! Bu, esas teşkilât kanunu, anayasa demek değildir. Yasa, ilmi lügatta «Kanun» karşılığı değildir. Bu bir galat-ı meşhurdur. Yasa, örf ve adet, anane ve gelenek demektir. Bunun adı, gönül arzu eder ki, Türkiye Cumhuriyeti Esas Teşkilât Kanunu olsun.

İkinci Cumhuriyet adı verilen 1960 Harekâtından sonra Teşkilâtı Esasiye Kanununu hazırlamak üzere görevlendirilmiş profesörler, kendilerinin fakültede okuttukları derslerin isminin kanuna girip, kahraman kesilmeleri için adını Anayasa koymuşlardır. Biz fakültede okurken iki tane hocamız vardı, Allah rahmet eylesin. Birisi, «Esas Teşkilât Hukuku» diye dersi okuturdu, diğeri «Anayasa» Hukuku derdi. Esas Teşkilat Hukuku olarak ders veren hocamız, rahmetli, ilim abidesi, irfan abidesi merhum Ali Fuat Başgil idi. «Anayasa Hukuku» olarak ders veren zatı muhterem profesörün adı da, onu da Allah rahmet eylesin, Hüseyin Nail Kübalı idi. Hüseyin Nail Kübalı’nın Komisyondaki ağırlığı veya o günkü Millî Birlik Komitesindeki ağırlığı veya Sıddık Sami ile olan yakınlığı, Esas Teşkilat Kanununun adını, Anayasa olarak meydana getirmiştir. Başka hiçbir ilmi yolu yoktur, hiçbir şekilde

70 Vurgu orijinal metinde yoktur. Yazım hataları orijinal metindedir. *Resmî Gazete*, S. 10525, 14 Haziran 1960.

izahatı da mümkün değildir. Gönülüm arzu ederdi ki, yine ekseriyeti muhterem profesör olan hocalarımız bu yanlışlığı düzelsin ve bu Meclisten çıkan her teklif ve tasarının adı «Kanun» olduğu gibi, bunun da adı Esas Teşkilât Kanunu olsun.»⁷¹

1961 Anayasası'na ve Dil Devrimine hınç yüklü bu söylem, 1982 Anayasası'nı hazırlayanların koşut bir eğilimi olmasına rağmen karşılık bulmamıştır. Bu durum anayasa sözcüğünün mayasının tuttuğunun göstergesidir.

Bugün anayasa sözcüğü dışında bir alternatif neredeyse akla bile gelmemektedir. Bu, anayasa sözcüğünün oturduğunu, Dil Devrimi'nin pek çok tartışmaya rağmen bu bağlamda da başarıya eriştiğini gösterir.⁷²

SONUÇ

Anayasa kavramının semantik tarihine baktığımızda onun anlamının her şeyden önce bir “sembol” olduğu sonucuna ulaşıyoruz. Kavram, ilk ortaya çıktığı andan itibaren bir çağdaşlaşmanın ve dünyevileşmenin sembolü olmuştur. 1908’de “hürriyet”, 1920’de “milli egemenlik” ve 1960’larda ise bu ikisini birden keşişiminde duran “tam bağımsızlık” talebinde bulunanlar tarafından sahiplenilmiştir.

Kavramın sembolik yanı, adlandırma biçimine de sirayet etmiştir. “Kânûn-u Esâsî”, baskıdan kurtulmanın parolası iken; “Teşkilât-ı Esâsiye” biçimindeki isim değişikliği, bir önceki düzenden (eski rejimden) kopmanın sembolü olmuştur. Bu kopmanın artık gerçekleştiği bağlamda türetilen “anayasa” sözcüğü ise sözcüğün laik anlamıyla “ulusal” (bu bakımdan dinsel öğelerle bezeli “millî” değil) egemenliğin pekiştirilmesi ve İlahi egemenliğin ve şeriat düzeninin reddiyesiyle ilgilidir. Tüm bu gelişim sürecinin çatı kavramları ise, az önce ifade ettiğimiz üzere, çağdaşlaşma ve ulusal egemenliktir.

Buna göre kavramların neyi sembolize ettiği şu şekilde şematize edilebilir:

71 Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, 126’ncı Birleşim, 4’üncü Oturum, C. 7, 12/08/1982, s. 501-502.

72 Kavramın tutma nedenleri konusunda özgün bir değerlendirme için bkz. Gözler, *Hukuk Dilinin Öz Türkçeleşmesi Üzerine* (n 20).

Bu şema, aynı zamanda “Anayasa’nın anlamı nedir?” sorusunun semantik yanıtıdır. Fakat bu yanıtın güncel durumu karşılayıp karşılamadığı kuşkulu olabilir. Zira kavram ilkin 12 Eylül darbesi ve sonrasında üretilen metin ve özellikle 2017 yılında yaşanan anayasa değişikliğiyle birlikte hiç olmadığı kadar aşınmış, bünyesindeki olumlu çağrışım (ayrı bir yazıya konu olacak denli) ters yüz olmuştur.

Bu ana sonuç dışında, araştırmada ulaştığımız bulguları da paylaşmak gerekiyor:

Birincisi, Anayasa sözcüğünün kullanımına dair ulaşabildiğimiz en eski tarih 10 Haziran 1932’dir. Kavram, Cumhuriyet Gazetesi’nde Alman Anayasası’nı ifade eder biçimde, eski bir İttihatçı olan ve liberal olmayan ideolojilere angaje olan Mustafa Nermi tarafından kullanılmıştır. Bizde, kavramın yaygınlaşmasında anayasa hukukçusu Ahmet Ağaoğlu’nun Cumhuriyet gazetesindeki köşe yazılarının etkisi olduğu izlenimi oluşmuştur.

İkincisi, anayasa sözcüğü, 1945’teki reformdan çok daha önce tedavüle girmiş ve benimsenmiştir. Bu bakımdan anayasa değişikliği, olmayan bir kavramı empoze etmemiş, yaygınlaşmakta olan bir kavramı tescillemiştir.

Üçüncüsü, 1950’lerde, Türk Dil Kurumunun neolojik türetimlerine ve Anayasa’daki kavramlara karşı çıkışlar olsa da bizzat anayasa kavramına dönük itirazlar (Fuat Köprülü hariç olmak üzere) cılızdır. 1960’larda itibaren, kavrama dönük esaslı bir itiraz bulunmamaktadır.

***

Bu ana ve ara sonuçları da aktardıktan sonra, şimdi metnin ön açıklama kısmında yazdıklarımı dönmek isterim. 2002 yılında ilk kez anayasa hukuku dersine katıldığımda “anayasanın anlamı” kitabını elinden düşürmeyen ben, Mümtaz Soysal’ın bu soruya yanıt verirken kullandığı bir belirlemeyi yanlış anlamışım. Marmara Üniversitesi’nin kuruluşunun kırkıncı yılında, o sıralara oturan hukuk fakültesi öğrencilerinin bu yanlış anlamaya düşmemesi için şu teknik notu, Hoca’yı da saygıyla anarak düşmek isterim:

Anayasa sözcüğü, hem diğer yasalara nazaran temel olduğunu dolaysız anlatan yapısı itibarıyla hem de kavrama Türkçe dilinin kendine has tadını katmasından ötürü yerinde bir kavramdır. Bununla birlikte, kavrama dönük “öbür yasaların anası olan, onları doğuran, onlara analık eden, dayanak olan bir yasa”⁷³ biçimindeki belirleme, yanlış anlaşılmaya müsaittir. Şöyle ki herhangi bir kanun, konu itibarıyla Anayasa’ya dayanmak zorunda değildir. Kanunlar, Anayasa’da bulunmayan konuları düzenleyip Anayasa’nın öngördüğü alanların dışında da kurallar getirebilir. Burada önem taşıyan nokta, Anayasa’ya dayanmak değil, Anayasa’ya aykırı olmamaktır. “Yasama yetkisinin genelliği” denilen bu ilke uyarınca Türkiye Büyük Millet Meclisi, dayanağı Anayasa’da bulunmayan bir konuda, Anayasa’ya aykırı olmamak üzere kanun çıkarabilir.

Bu sorun, küçük bir ayrıntı olabilir ama o günün toy Marmara Hukuk öğrencisi için önem taşıydı.

73 Soysal, *Anayasa’nın Anlamı* (n 1) 7.

KAYNAKÇA

Kitap ve Makaleler

- Ackerman B, *We the People* (Harvard University Press 1993).
- Açıkgöz A (der.), *Bizim Radyoda Nâzım Hikmet* (TÜSAV 2004).
- Akal E, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm* (İletişim Yayınları 2002).
- Avcioğlu D, *Türkiye'nin Düzeni: Dün, Bugün, Yarın* (Tekin Yayınları 1996).
- Avner L, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler*, (İletişim Yayınları 1996).
- Aster E", *Fransız İhtilali'nin Siyasi ve Sosyal Fikirleri* (Şennur Şenel (tr), Phoenix 2004).
- Babanzâde İsmail Hakkı, *Hukuk-ı Esasiye*, Fernaz Balcioğlu ve Ayça Büşte Balcioğlu (çeviren) (Erguvani Yayınları 2017).
- Bali R. N., *1934 Trakya Olayları* (Kitabevi 2008).
- Banarlı N S, *Türkçenin Sırları* (Kubbealti Neşriyat 2017).
- Belli Ş, *Anayasso / Yansımalarıyla Birlikte Bir Şiir* (Babiali Yayınları 2003).
- Berkes N, *Türkiye'de Çağdaşlaşma* (Yapı Kredi Yayınları 2003) .
- Çayan M, *Savunma* (İleri Yayınları 2018).
- Çelenk H, *1. THKO Davası* (68'liler Yayınları 2008).
- Çoban Y, *Ataç'ın Sözcükleri* (TDK Yayınları 1963).
- Douzinan C, 'The Left and Constitutional Reform' (CLT 4 June 2009) <<https://criticallegalthinking.com/2009/06/04/the-left-and-constitutional-reform/>> Erişim Tarihi 2 Ağustos 2022.
- Erkanlı O, *Anılar, Sorunlar, Sorumlular* (Baha 1972).
- Eroğul C, 'Anayasa ve Tüze Dilinin Türkçeleştirilmesi' (1994) 49(3-4) *AÜSBF Dergisi*.
- Erozan B, *Ahmet Ağaoğlu ve Hukuk-ı Esasiye Ders Notları* (Koç Üniversitesi Yayınları 2007).
- Gözler K, *Anayasa Değişikliği Gerekli mi? 1982 Anayasası İçin Bir Savunma* (Ekin Yayınları 2001).
- , "Devlet' Kelimesi Üzerine Bir Deneme", (2017), 129 *Türkiye Günlüğü*.
- , *Hukuk Dilinin Öz Türkçeleşmesi Üzerine* (Ekin Yayınları 2021).
- , *Türk Anayasa Hukuku* (4. Baskı Ekin Yayınları 2021).
- Grimm D, 'Type of Constitutions', in Michel Rosenfeld and András Sajó (eds) *The Oxford Handbook of Comparative Constitutional Law* (Oxford University Press 2016).
- , *Constitutionalism: Past, Present, and Future* (Oxford University Press 2016).
- - und Mohnhaupt H, *Verfassung: Zur Geschichte des Begriffs von der Antike bis zur Gegenwart* (2. Aufl., Duncker & Humblot: 2002).
- Kalaycıoğlu E, 'Kemalizm ve Post-Kemalizm Ayrışmasında Türkiye'de Siyaset Bilimi', iç İlker Aytürk ve Berk Esen (ed.) *Post-Post-Kemalizm* (İletişim 2022).
- Kansu A, *1908 Devrimi* (İletişim Yayınları 2017).
- Kaya Kılıç S, 'Kanun-ı Esasinin İlanı', (2006) *Devlet Dergisi*.
- Kıvılcımlı H, *27 Mayıs ve Yön Hareketi'nin Sınıfsal Eleştirisi* (Sosyal İnsan 2008)
- Koçunyan A, *Negotiating the Ottoman Constitution: 1839-1876* (Peeters 2018).
- Lewis G, *Trajik Başarı: Türk Dil Reformu*, Mehmet Fatih Uslu (çeviren) (Çeviribilim Yayınları 2016).
- Nermi M, "Yeni Bir Tecavüz Olarak Milletler Cemiyeti", (1989) 65 *Tarih ve Toplum* 51-52.
- Onions C T, *The Oxford Dictionary of English Etymology* (Oxford University Press 1966).
- Özer Y Z, *Mukayeseli Hukuku Esasiye Dersleri*, (Recep Ulusoğlu Matbaası 1939).
- Parla T, *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları: Atatürk'ün Nutuk'u*, Cilt 1 (Deniz Yayınları 2017).

- Sağlam F, *Anayasa Hukuku Ders Notları*, (Yakın Doğu Üniversitesi Yayınları 2013).
- Sarıca M, *Anayasayı Niçin Savunmalıyız?* (İzlem Yayınları 1969).
- Savran S, *Türkiye’de Sınıf Mücadeleleri*, (Yordam 2016).
- Shively W P, *The Craft of Political Research: A Primer* (Englewoof Cliffs 1974).
- Soysal M, *Anayasa’nın Anlamı* (Gerçek Yayınevi 1987).
- Şirin T, *Karşılaştırmalı Anayasa Hukukunda Kanun Kavramı* (On İki Levha Yayınları 2019).
- Toprak Z, “Mustafa Nermi ve Fransız İhtilâl-i Kebiri” (1989) 67 *Tarih ve Toplum* 59.
- Trotsky L, ‘Jön Türkler’ 2021 10(19) *Anayasa Hukuku Dergisi* 281-289.
- Tunçay M, “Kurtuluş’un Almanca Özel Sayısı: Türkiye Sosyalist İşçi ve Çiftçi Fırkası’nın Yayın Organı”, (1989) 65 *Tarih ve Toplum* 50-52
- Üçok C, ‘1876 Anayasasının Kaynakları’, *Türk Parlâmentoculuğunun İlk Yüzyılı: 1876–1976* (Siyasi İlimler Türk Derneği 1976).

Gazete Yazıları ve Tutanaklar

- ‘Anayasa Tadilatı ve Toprak Kanununun Ruhü’, *Cumhuriyet Gazetesi*, 6 Şubat 1937.
- ‘Hatay Anayasası’, *Cumhuriyet Gazetesi*, 22 Nisan 1937.
- ‘Kral Gaziyülevvel Irak Meclisini Feshetti’, *Cumhuriyet Gazetesi*, 1 Kasım 1936.
- ‘M. Makdonald Dün İstifasını verdi’, *Cumhuriyet Gazetesi*, 8 Haziran 1935.
- ‘Sesini Arayan Marş’, *Milliyet Gazetesi*, 13 Mayıs 2007.
- ‘Sovyet ana yvasası’, *Cumhuriyet Gazetesi*, 18 Mayıs 1936.
- “Hindistan’da Neler Oluyor”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 6 Nisan 1937.
- Ağaoğlu A, ‘Önderin Beyannamesi’, *Cumhuriyet Gazetesi*, 4 Şubat 1935.
- Nermi M., ‘Brüning’ten sonra Almanya...’, *Cumhuriyet Gazetesi*, 10 Haziran 1932.
- Nermi M, “Hakikat Yürüyor”, *Vakit*, 2-3 Haziran 1934.
- Tan M T, ‘Amerika Cumhurreisine Verilen Vâsi Selâhiyet’, *Cumhuriyet Gazetesi*, 8 Kasım 1936.
- TBMM Tutanak Dergisi, D. 9, C. 18, İ. 3, 24 Aralık 1952.
- TBMM Zabıt Ceridesi, D. 6, C. 24, İ. 3, 3 Nisan 1941.
- TBMM Zabıt Ceridesi, D. 6, C. 29, İ. 17, 14 Aralık 1942.
- TBMM Zabıt Ceridesi, D. 7, C. 15, İ. 2, 10 Ocak 1945.
- TBMM Zabıt Ceridesi, D. 7, C. 15, İ. 2, 10 Ocak 1945.
- TBMM Zabıt Ceridesi, D. 7, C. 15, İ. 2, 10 Ocak 1945.
- TBMM Zabıt Ceridesi, D. 8, C.1, İ. 0, 26 Ağustos 1946.
- TBMM Zabıt Ceridesi, D. 8, C.1, İ. 0, 26 Ağustos 1946.

Kararlar

- Deniz Pelin Dinçer Akan ve diğerleri*, B. No: 2017/30653, 29 Haziran 2022.
- Füsün Üstel ve diğerleri* [GK], B. No: 2018/17635, 26 Temmuz 2019.